

Tisza István és emlékezete.

Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára

Szerkesztette: Maruzsa Zoltán és Pallai László. Debrecen, 2011. 476 lap

„Aki az igazságra törekszik, igazat szól, esküjét nem vonja vissza, meg nem szégyenülhet” – írja a bibliai igazságra hivatkozva Tisza Istvánról annak a kötetnek egyik tanulmánya, amelyik a nagyformátumú politikai születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Tisza István Baráti Társaság közös kiadásában.¹ A bibliai hivatkozás nem alaptalan, hiszen a kötet igazolhatja, hogy Tisza Istvánban nemcsak egy nagy, közéleti munkát kifejtő, korának meghatározó vezető politikusát kell látnunk, hanem egy mélyen hívő, hitét az élet minden területén komolyan vevő református embert, aki évtizedekig a református egyház szolgálatot végző, tisztségvet vállaló tagja is volt.

Az 1861 áprilisában napvilágot látott Tisza István születésének 150. évfordulója 2011-ben – az ország szerte zajló ünnepélyes megemlékezéseken túl – alkalmat adott arra is, hogy a napjainkban is aktuális Tisza-kutatás jelenlegi eredményeit összegezve, jeles előadók részvételével Debrecenben (2011. április 28-án) és Budapesten (2011. május 5-én) tudományos konferenciát rendezzenek. A szerkesztők az ott elhangzott előadásoknak a gyűjteményét egészítették ki néhány további tanulmánnyal, hogy azokat kötetbe foglalva tisztelegjenek Tisza István munkássága és emléke előtt.² A 34 színvonalas írást tartalmazó kötet az 1934-ben megjelent Tisza-emlékkönyv után a nagy politikusnak szentelt első gyűjteménykötet, amelyet remélhetőleg továbbiak követnek majd.

A tanulmányok minél szélesebb perspektívában igyekeznek bemutatni Tisza István munkásságát, annak hatását és megítélését. Legtöbbjük politikai eszmeiségét, tevékenységének sarkalatos pontjait ismerteti, egyrészt egy adott területet illetően, másrészt ellenfeleinek nézeteivel ütköztetve azokat, mások a mindennapok emberét állítják elénk, végül néhány tanulmány a halála utáni hazai és külföldi reagálásokat, a politikai megítélését vázolja fel. A kötetben német és angol nyelvű értekezések is olvashatóak, nemcsak magyar, hanem szerb, német és osztrák szerzőktől, ezzel is azt bizonyítva, hogy Tisza István szerepe Európa ezen régiójában túlnőtt Magyarország határain, és mások részéről is érdeklődés övezi.

Nem lenne teljes ismeretünk a korábbi államférfiről, ha családi környezete, magánélete rejtve maradna előlünk, hiszen így válik emberközelivé az ő alakja. A könyv több tanulmányában is találunk utalást arra, hogy Magyarország volt miniszterelnöke mennyire komolyan vette hitét. Az erről szóló tanulmányok abba is bepillantást engednek, hogy mit jelentett számára a hitben való élet és szolgálat. A kötet külön értéke, hogy a református egyház két elismert tudósa – Gaál Botond professzor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető tanára, és Tökéczki László történész, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka – is szerzője lett egy-egy tanulmány erejéig. A könyv célja természetesen nem elsősorban a református Tisza István bemutatása, bár Gaál Botond professzor írása – *Tisza István, a református főgondnok* – kifejezetten ezt a témát tárgyalja. A tanulmány Tisza hitének református alapjegyeit összegzi röviden, kiemelve azt, hogy „szívvel-lélekkel benne élt az egyházában, igényes volt a hitének ápolá-

1 Horánszky Nándor: A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége. In: Tisza István és emlékezete, Debrecen, 2011. 273.

2 Előszó, In: Tisza István és emlékezete, Debrecen, 2011, 7.

sában és a mindennapi kegyességi életének gyakorlásában.” Gaál professzor szellemi háttérként a reformáció felismert igazságait, annak tisztántúli magyar kálvini örökségét felvázolva igazolja, hogy Tisza István beszédeiben és írásaiban párosult „a mély hittel fogadott küldetésűdat, az eleve elrendeltség érzése és az isteni gondviselésbe vetett bizalom” a munkában megvalósított kemény erkölcsiséggel és a nemzet szolgálatában végzett puritán életszentséggel. Azaz igazi református államférfi volt, mert amit megértett a Szentírásból, azt cselekedte egész életében.

Kozári Mónika tanulmánya Tisza István családját mutatja be, röviden ismertette minden családtagjának életútját. Így kaphatunk képet arról a környezetről, amelyben felnőhetett, személyisége formálódott. Érdekes azt olvasnunk, hogy „akit a politikában komoly, zárkózott, nagyon makacs és hajthatatlan embernek ismerünk, a családban egy másik ember volt. A gyerekek rajongtak érte, csüngtek rajta, ő pedig kedves volt velük, barátságos, pajtásias, és játszott velük! Az ember azt gondolná, hogy egy fikarcnyi humorérzéke sem volt, de ez nem igaz. Tisza István környezetében a családi krónika szerint gyermekkultusz volt.” Ezt a képet teszi teljessé Kiss László *Tisza István magánélete* című írása a felnőtt Tiszáról, akit komolyan vett református hitének mindennapi megnyilatkozásai miatt egyik tisztelője és közelebbi ismerőse csak „az alföldi református magyarnak” nevezett, aminek jogosságát e tanulmány bizonyossága is megerősíti. E tárgykörbe sorolható még Raffay Ernő: *Tisza István meggyilkolása* c. tanulmánya, valamint Erdős Pál anekdotagyűjtése a nagyformátumú politikusról.

Az írások többsége természetesen azt a munkásságot, gondolatrendszert mutatja be, amellyel Tisza beírta magát a magyar történelembe. Alapvető értékűnek tekinthető Tökéczki László *Tisza István és a magyar liberalizmus* című tanulmánya. Szerző röviden és lényegre törően ismerteti azt a liberális eszmeiséget, amely a dualizmus korának magyar politikáját jellemezte. Megkérdőjelezi azokat a korábbi kliséket, amelyek alapján erről az irányzatról és annak gyakorlatáról

elítélően nyilatkoztak. Megítélése szerint, „a dualizmus korabeli magyar liberalizmus egészében mindvégig egy organikus, a magyar társadalomban jól beágyazódott eszmerendszer volt”, amit írásában igyekszik is közérthetően bizonyítani. Ezt a liberális politikát folytatta Tisza István, „aki – mint írja – a klasszikus liberalizmust egy, a magyarság számára kedvező rugalmas keretnek tekintette, amely hosszabb távon lehetővé teszi a történelmi viszonytárságokban sok régióban elvesztett magyar haza visszahódítását.” Tisza ugyanis látta azokat a széthúzó erőket, amelyek az ország integritását veszélyeztetik, azonban igazi hazafiúként „egy nagy magyar nemzetet vizionált, de volt türelme várni. Jó liberálisként sok mindent rá akart bízni az időre!” E tanulmány Tisza politikai eszmeiségének hátteréhez és mozgatórugóihoz vezethet közelebb bennünket. Ifj. Bertényi Iván *A gyűlölt Tisza István* című tanulmányában pontokba szedi a volt politikus tevékenységét meghatározó elemeket, inkább azok gyakorlati oldalára összpontosítva. Mint megjegyzi: Tisza „igazi *homo politicus* volt, egész lénye a politizálásra volt kihegyezve, minden tudásával, képességével a hazáját kívánta szolgálni.” Személyisége mégis sokakból heves gyűlöletet váltott ki. Ennek okait ismerhetjük meg ebből a tanulmányból, ami segít megértenünk azt is, hogy hogyan képzelte el nemzetének szolgálatát Tisza István, hogyan foglalt állást a magyarság szempontjából lényeges ügyekben, mint például a hazai nemzetiségekkel vagy a választójoggal kapcsolatos kérdésekben. A szerző szerint „Tisza nem volt a szó modern értelmében politikus. Nem a csoportérdekek közötti kompromisszumokat igyekezett naponta megteremteni, lehetőleg úgy, hogy saját véleményéből minél többet keresztül tudjon vinni, hanem a teljes nemzet érdekét igyekezett védelmezni a helytelen és veszélyes ellenvéleményekkel szemben. Mindvégig arra készült, hogy nemzetéért éljen, akár önfeláldozó heroizmussal, akár a szorgalmas tanulással összeszedett tudás felhasználásával.”

Az emlékkötet néhány tanulmánya Tisza politikai állásfoglalását ellenfeleinek véleményével összevetve tárgyalja. Ebből a szempontból talán Péterfi-Nagy László *Tisza Ist-*

ván és ifj. *Andrássy Gyula politikai küzdelme* című tanulmánya a legérdekesebb. Hiszen az érintett államférfiak „a dualizmus rendszerének első generációs miniszterelnökei, id. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán gyermekei” voltak, az 1867-es kiegyezés hívei, és – ahogyan a szerző Hegedüs Lóránt korábbi szabadelvű politikust idézi – „minden jel azt mutatta, hogy együtt fognak működni, közösen küzdik végig egy másik nemzedéken ugyanazt az Andrássy-Tisza politikát, amelylyel apáik történelmet csináltak.” Ezzel szemben a két vezető egyéniség későbbi szembenállása nagyban meghatározta a magyar belpolitikát az 1. világháborút megelőzően. Kettőjük ellentétét Tisza sajnálatosnak tartotta, hiszen nagyra becsülte Andrássy érdemeit és hazájáért érzett felelősséget. Ennek a véleménykülönbségnek okait és következményeit ismerhetjük meg az említett tanulmányból, amely révén egyben teljesebbé válik Tisza István eszmeiségéről alkotott tudásunk is. Ennek a szembenállásnak a történetét egészíti ki Csík Tamás esszéje a két politikus választási küzdelméről, *Egy különös választás nagy Párharc – Tisza István Andrássy Gyula ellenében az 1905-ös választáson* címmel.

A kötetben megjelent dolgozatok legnagyobb része Tisza István eszmei, politikai arcát mutatja be, azt a munkásságot és annak hatását, amelyet az ország meghatározó és magas tisztségeket betöltő személyiségeként képvisel. A fentebb említetteken kívül ide sorolhatók Papp József: *Szabadelvű és munkapárti választási eredmények és képviselők 1901 és 1910 között*, Szendrei Ákos: *Ellentétek és szembeállítások: Tisza István és Justh Gyula vitája a parlamentarizmusról*, Nánay Mihály: *Tisza István és a Habsburgok – különös tekintettel az 1916-17-es eseményekre*, Illés Gábor: *Tisza István politikai koncepciója a nemzetiségi kérdést illetően a világháború előestéjén*, Vári András: *Tisza István, a neokonzervatív agrárius csoportok és a társadalmi válság*, Krámlai Míály: *Tisza István és a közös haderő 1094-1914.*, Barta Róbert: *Tisza István és a preventív háború koncepciója* és Maruzsa Zoltán: *Tisza István külpolitikai koncepciója az első világháború éveiben* c. tanulmányai.

A könyvben az említetteken túl olyan ta-

nulmányok is találhatóak, amelyek Tisza István életművének hazai és külföldi megítéléséről, személyes véleményekről, valamint egy adott kor hivatalos vélekedéséről szólnak. Nagyon értékes ebben a témakörben Horánszky Nándor *A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége* című, azokat az értelmezési szempontokat vizsgáló esszéje, amelyek példaértékű és követendő életműként tüntetik fel Tisza munkásságát és személyiségét. A történész maga is kiemeli, hogy „Tisza történelmi szerepe személyiségének átlagon felüli, rendkívüli tulajdonságaiból következethető és predestinációs küldetésstudatával magyarázható... Magatartásának ez a homo ethicus volta az, ami a Tisza-kultusz létét igazolta, igazolja és kortársai fölé emelte e tekintetben is.” Milyen sokat jelent tehát egy ember meggyőződéses hite, amely még a világi kutatókat is elismerésre készíteti! A szerző a következőket is megfogalmazza: „Feltétlenül szükséges megemlíteni azt, ami már túlmegy a közvetlen érzékelésen, tudományos megközelítésen... ez pedig a néplélek igénye. Más megközelítésben: az emberek igénye olyan jeles személyiség iránt, ki adott értelemben megtestesíti vágyaikat, megkönnyíti sérelmeik elviselését, csökkenti hiányérzetüket, és akire feltekinhetnek. Tisza személye ennek megfelelt, a helytállás példaképe volt, aki nem hátrált meg a nehézségek előtt és vonzó erények sora kapcsolódott hozzá.” Ugyanakkor szomorú megállapítást is tesz a tanulmány, miszerint a Tisza-kultusz az elismerésen és az örökség vállalásán túl „jelzi valaminek a hiányát is... hiányát az ellensúlyozó erőnek, az erőskezü, megalkuvás nélkül vezető államférfinek, a morális válságban az etikai mércét képviselő kellő számú politikusnak... Röviden, akiben meg lehetett testesíteni a bátorság, a helytállás, a hűség, a jellemzilárdság iránti kíváncsalmakat.” Vitathatatlan tehát, hogy Tisza azért volt ilyen formátumú személyiség, mert jó református emberként élt, egyszerűen csak azt igyekezett megvalósítani, amit a Szentírásból megértett. Református ember számára mindenképpen fontos lehet még Hatos Pál tanulmánya, amelyből Ravasz László református püspök Tisza Istvánról alkotott véleményét ismerheti meg („*Benne megnőve és elbukva önmagunkat látjuk*” – *Ravasz László*

és Szekfü Gyula Tisza Istvánról), valamint Kerepeszki Róbertnek a 2012-ben 100 éves Debreceni Egyetemen ápoltt Tisza-kultuszról szóló értekezése (*Tisza István emlékezete és kultusza a Debreceni Egyetemen a két világháború között*). Tisza ugyanis elvülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a Református Kollégiumra és hagyományaira épülve Debrecen egyetemi város lehessen, aminek eredményeként az egyetem, tisztelete jeléül, a két világháború között felvette a gróf nevét.

A Tisza Istvánról alkotott nézetekről és azok változásairól olvashatunk a kötetben olvasható következő tanulmányokban is: Papp, Julien: *A Quai d'Orsay jelentései Tisza Istvánról*, Püski Levente: *Tisza István emlékezete a két világháború közötti magyar parlamentben*, Bartók Béla: „A rossz, mit ember

tesz, túléli őt” (*Szabó Dezső Tisza Istvánképe*), Buzinkay Géza: *A komor, rettegett lovag – Tisza István a karikatúrákon*, Péterfi-Nagy László: *Tisza István a marxista történettudományban*, Fürj Orsolya: *Tisza István megítélése a brit közéletben a két világháború között*. Az emlékkönyvben található német és angol nyelven írt tanulmányok is ebben a témában mozogva elsősorban Tisza külföldi megítélését dolgozzák fel.

A tetszetős és igényes megjelenésű kötetet mindenki hasznosan forgathatja, tanulmányozhatja, nemcsak történészek, hanem azok is, akik komolyabban érdeklődnek az adott kor és annak meghatározó személyisége, Tisza István iránt.

Némedi Gusztáv

„Kitaszítottak” – Emberek, sorsok, politika a XX. század közepének Magyarországn.

Szerkesztette: Pallai László, Hajdúnánás, 2012. 196 lap

Hajdúnánáson a Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény ad otthont a „Kitaszítottak” című tárlatnak, amely a településen a 20. század közepén történt ember-telenségek áldozatainak állít emléket. A 2011. november 3-án nyílt kiállítás megálmodóit „a múlt hiteles értékelésének, és a történelemmel való szembenézésnek az égető szükségessége” indította e nemes vállalkozás kivitelezésére. A megnyitó dátuma nem véletlen. 1944-ben ezen a napon szovjet katonák egy tudatos és szervezett akció keretében a polgári lakosság soraiból mintegy 500 főt gyűjtöttek be – köztük fiatalokat és öregeket is –, akiket aztán másnap gyalogmenetben irányítottak Debrecen felé. A foglyok közül az 50 év felettieket és a 16 év alattiakat, valamint a betegeket végül ugyan szabadon bocsátották, de még így is nagyjából 350 embert indítottak el vasúton, Románián keresztül a Szovjetunióba, a Dnyeszter partján lévő benderi hadifogolytáborba. Az elhurcoltak közül alig húszan tértek haza.

„A Vörös Hadsereg rémtetteiről a mai

napig rettenetes történetek élnek a városban” – írta Szólláth Tibor országgyűlési képviselő, Hajdúnánás polgármestere annak a kötetnek a bevezetőjében, amely a tárlatról szóló ismeretetőt, és a kiállítás apropóján szervezett tudományos ülés előadásainak szerkesztett változatát adja közre. A 2012. június 8-án rendezett történész-konferencián több, elsősorban a Debreceni Egyetemhez, illetve Debrecenhez kötődő oktató és szakember mellett Varga Zsuzsanna, az ELTE docense tárta a plénum elé kutatási eredményeit. Az elhangzott referátumok és a kiállítás tartalma szervesen kapcsolódnak egymáshoz, hiszen az előadók a 20. századi magyar történelem sorsfordító eseményeit Hajdú-Bihar megyei, sőt kifejezetten hajdúnánási vonatkozásokon keresztül igyekeztek megvilágítani.

Az első tanulmányt („A modernkori népvándorlás.” *A kisebbségek sorsa és etnikai átrendeződés Közép- és Kelet Európában a második világháború korában*) Pallai László jegyzi, aki arra mutat rá, hogy a nemzetiségi kérdés voltaképpen már a modern nemzetál-